

Deze publicatie van **Johannes Krausen** is ook in het Duits verkrijgbaar: 'Gespräche führen mit Menschen, die nicht sprechen können', Verlag am Goetheanum, 1999. ISBN 3-7235-1059-0. De engelse vertaling kan ook gedownload worden.

Inleiding	1
Hoe het begon	2
De dagelijkse praktijk van de bakkerij	4
Zelfstandigheid	5
Benjamin	7
Van bakker naar werkplaatscoördinator	8
De godsdienstles	9
Dwarskijken op het eigen onderzoeks- en schrijfproces ..	10
Conclusie en vooruitblik	11
Maria Regina Scholten penning	11
De auteur	11
Midgard	11

Inleiding

Midgard is een instituut met 92 diepgestoorde kinderen, jeugdigen en volwassenen. Er is een school, er zijn werkclassen en werkplaatsen. In de werkplaatsen wordt sinds 15 jaar ervaring opgedaan met werkvormen die voor de bewoners zinvol handelen en samenwerken mogelijk maken.

Gedurende mijn vervangende diensttijd, die ik na een afgebroken technische opleiding vervulde, ontmoette ik in een sociale werkplaats ontwikkelingsgestoorde mensen. Ik was diep onder de indruk. Met deze mensen wilde ik te maken hebben en deze keuze beïnvloedt tot op heden mijn (beroeps)leven. In 1978 ben ik als groepsleider op Scorlewald gaan werken en heb daar de in-service-opleiding tot heilpedagoog/sociaaltherapeut gevolgd. Na een opleidingsjaar in Zwitserland ben ik in 1986 naar het Raphaëlhuis in Bergen gegaan. Mij sprak deze nieuwe uitdaging van het werken met diepgestoorde mensen aan.

Oorspronkelijk uitgegeven door Stichting Onderzoek je eigen werk, Arnhem, 1996, als publicatie nr. 14.
Gedownload van www.academievoorervarendleren.nl

Redactie: Albert de Vries en Yvette de Vries-Boelsma

Andere publicaties van Midgard die te downloaden zijn.

Bas Hardewijn: 'Oog hebben voor kwaliteiten. Ervaringen en inspiraties uit het werk met mensen met verborgen mogelijkheden', 2003
Ervaringen van een euritmitherapeut. Op de flaptekst: 'Ik ben een dag te gast geweest op Midgard en heb gezien hoe iedere bewoner zichtbaar werd in haar/zijn kracht. Opvallend was dat de hele dag vervuld was met gesprekken over waarnemen en het doen van ontdekkingen met elkaar en geen enkele keer de handicap of het ziektebeeld ter sprake kwam. Niet dat het niet zichtbaar was, maar voor het verkennen van de mogelijkheden deed het op het moment niet ter zake.'

Jeroen Borghouts, Bas Hardewijn: 'Ik doe het zelf'

Hoe krijg je de diepgestoorde mens in beweging? Hoe wordt die beweging een eigen en gevulde beweging? Een muziektherapeut en een euritmitherapeut laten zien hoe zij aan het werk zijn en antwoorden op deze vragen vinden. Zichtbaar wordt hoe zij ook zelf telkens weer in beweging zijn gekomen op het moment dat ze resultaat boeken.

Jan Binnekade: Pubers emanciperen dankzij industrialisatie. Of: Heb ik nu toch de industriële revolutie behandeld? 2000

Emancipatie: Met je beperking de wereld in. Industrialisatie: Een beperking tot kracht maken. Pubers: Op zoek naar eigen kracht. Drie begrippen die wonderwel bij elkaar blijken aan te sluiten.

Vooreerst is er echter een leraar die op weg gaat met ideeën over lesstof die totaal niet lijken aan te sluiten bij zijn klas met diep ontwikkelingsgestoorde leerlingen. Maar tenslotte ontdekt hij op een verrassende wijze die samenhang.

Een ontroerend verhaal over hoe een dagelijkse zorgpraktijk eruit kan zien, wanneer iemand de moed heeft het niet te weten en toch te doen. Je zou het elke leraar en zorgverlener toewensen zo uitgedaagd te worden en die uitdaging aan te gaan.

Ik ben daar toen in 1987 in de bakkerij gaan werken. In 1988 ben ik met de groep van het Raphaëlhuis mee verhuisd naar het toen nieuw gebouwde Midgard. De afgelopen acht jaar heb ik samen met negen Midgard bewoners in de bakkerij gewerkt.

Ontwikkeling van de bewoners wordt vaak pas in de loop van maanden en jaren zichtbaar. Het is dan ook een kunst en vraagt een eigen inzet om in het dagelijkse werk enthousiast te blijven en niet gedemotiveerd te raken. Reflectie op eigen ervaringen en regelmatige uitwisseling is volgens mij een eerste voorwaarde om het werk vol te kunnen houden.

Ik doe hier verslag van mijn weg die ik samen met de bewoners gegaan ben. Elke reactie op dit verslag is welkom en ik hoop dat dit verslag een verdere uitwisseling van ervaringen stimuleert.

Hoe het begon

De bakkerij met negen bakkers bestond al toen ik de leiding ervan overnam. Mijn voorgangster begon de werkdag met een bespreking, gevolgd door de verschillende werkzaamheden. Aan het einde van de dag werd weer in een soort werkbespreking gekeken wat er gebeurd was en wat er de volgende dag zou gaan gebeuren. Ik neem de bakkerij in deze vorm over. Ik heb zelf geen uitgekend plan over hoe ik het ga doen; in het vak zelf ben ik niet uitgesproken bekwaam. Wat mij bezielt is de vraag of een taakstelling voor de bakkerij, namelijk te zorgen voor het dagelijkse brood van het hele instituut, haalbaar is en de vraag of deze taakstelling door de bewoners als zinvol beleefd kan worden.

'Eén van mijn eerste ervaringen in de bakkerij is dat de werkbespreking heel lang duurt. Bij mijn voorgangster was dat niet het geval. Het moet mijn invloed zijn die bij de duur een rol speelt. De werkbespreking wordt, zoals bij mijn voorgangster, afgerond door een prachtige spreuk, namelijk 'De voetwassing' van Christian Morgenstern. Mij valt op dat er na de werkbespreking, die nu langer duurt, weinig geduld meer is om de hele spreuk mee te maken. Er ontstaat bij de bakkers veel motorische onrust en een enkeling loopt alvast naar zijn werkplek toe. De toename van chaos is zeer opvallend en vraagt om verandering. Mijn interpretatie van de onrust is dat de bakkers in de loop van de bespreking aan de weet gekomen zijn wat ze te doen staat, ze hebben er zin in en de duur van de spreuk is een te grote beproeving van hun werklust. De juistheid van deze interpretatie wordt bevestigd als ik een kortere spreuk neem. De onrust verdwijnt. Met een andere mogelijke interpretatie, namelijk dat de bespreking gewoon te lang duurt, ga ik ook aan de slag. Ik houd hele korte, directe besprekingen. Ik vertel als mededelingen waar het om gaat. Dat lukt enkele keren, maar doet toch tekort aan pogingen van bewoners zelf iets te willen vertellen. Dat deze diepgestoorde bewoners iets willen mededelen verbaast mij. Van de negen bewoners zijn er twee die zich enigszins door het gesproken woord kunnen uiten. Nog twee anderen kunnen met heel veel moeite een enkel woord uitbrengen, waarvan de betekenis dan nog niet zonder twijfel vast te stellen is. Velen kunnen weinig tot heel weinig lichaamsfuncties beheersen. Wat wel hoor- en zichtbaar is zijn ongecontroleerde bewegingen en verschillende soorten 'oergeluiden' in wisselende sterkte.

Ik probeer iets nieuws: Als er na veel moeite en steeds weer uitleggen wat ik van plan ben een kring rond de grote tafel staat vraag ik als gespreksopening: 'Wie weet wat voor dag het vandaag is?' Het wordt heel erg stil in de kring. Een volgende vraag van mij: 'Wie weet wat we vandaag gaan doen?' brengt geen verandering in de stilte. Integendeel, ik beleef de stilte juist nog intenser, want alle bewoners zijn nu wel geconcentreerd en negen paar ogen kijken verwachtingsvol naar mij.

De stilte begint benauwend te worden op het moment dat Louis zegt: 'Appeltaart'. Hij bedoelt het grappig, maar dit komt duidelijk niet over. Met de beklemming van het mislukte grapje wordt de stilte heel onaangenaam. Ik realiseer me dat je deze stiltes kunt voorkomen door, zoals ik

het eerst deed, een mededelingenlijst op te lezen. In de stiltes meen ik echter ook een enorme interesse en een wil van de bewoners om te communiceren op te merken en ik merk tegelijkertijd een hoge drempel om daadwerkelijk 'in gesprek' te komen. Een kader van mogelijke gespreks-onderwerpen moet mijns inziens uitkomst brengen. Om het voor iedere bakker mogelijk te maken ooit inzicht in zijn eigen bakkerij te verwerven stel ik een lijst van werkzaamheden op.

Het gesprek zelf moet nu nog op gang geholpen worden. In wezen zijn alle bakkers communicatief ingesteld. Ik merk dat velen het echter na één of twee pogingen opgeven om te proberen zich verstaanbaar te maken. Volgens mij denken ze dan: 'Hij snapt het toch niet'. Een poging om met Ella Koning te praten is bijzonder dramatisch. De spanning moet hoog opgelopen zijn voordat zij zich probeert te uiten. En dan komt zij in een soort kramp terecht. Ze ademt hijgend door de mond zonder dat ze klanken formuleert. Ze zet grote starre ogen op en haar hoofd beweegt met het ademritme op en neer. Ik probeer met verschillende innerlijke houdingen deze kramp te beïnvloeden zonder direct zichtbaar resultaat. Ook zeg ik: 'Spreek vrij uit Ella', of ik probeer af te leiden: 'Vertel het straks maar'. Dat helpt. Ella komt uit de kramp, maar is vervolgens vreselijk verdrietig. Ik interpreteer dat als een bewijs dat zij zich niet serieus genomen voelt. Een poging van een derde om gedurende een kramp te bemiddelen wekt de woede van Ella: 'Dat hij zich niet moet bemoeien'. Haar poging om toch het thema te hervatten komt meestal weer in een kramp terecht. Ik neem me voor om Ella serieus te nemen en alle gebeurtenissen eromheen als tweederangs te beschouwen. Voorlopig blijft de kramp echter weinig beïnvloedbaar. Ella wordt nu alleen niet meer verdrietig. Soms legt ze één of twee handen op mijn schouders als haar kramp alles blokkeert. In deze momenten beleef ik Ella als heel rein in haar onvermogen. Zij treft mij enorm. Op één zo'n moment breng ik, als een soort gok, onder woorden wat ik meen dat in haar omgaat. Ik spreek het hardop uit en hoop aan haar reactie te kunnen zien of ik goed of fout zit. Dit wordt dan een oefening, die voor mij tot op de dag van vandaag een grote hobby blijft. In de bakkerij blijkt deze hobby een bron van hilariteit. Ella vindt het prachtig als ik verkeerd gok en zegt dan: 'Fout'. En reken maar dat mijn score in het begin, en zeker bij hen die ik niet zo goed ken, heel vaak fout is. Bij Ella treedt met het plezier een zekere ontkramping op.

Al met al blijft het begin van 'het gesprek' een zeer moeilijke zaak waarin ik de vrolijke noot heel erg welkom vind. Als het gesprek over 'de stomme Johannes' gaat, wanneer ik een fout maak, willen ze allemaal heel graag meepraten ook al hebben sommigen niet helemaal door waar het nou eigenlijk om draait.

De eerlijkheid gebiedt mij te vermelden dat de bakkers er ook moeite mee hebben als het er heel uitbundig aan toe gaat en zij 'uit hun dak gaan'. Dit levert ook kritiek van collega's op. Maar voor mij telt het meest dat er iets van een gesprek op gang komt. Samen met de humor ontstaat er zo een heel speelse aanpak.

Er worden, in hele kleine stappen, ook veranderingen bemerkbaar. In de loop van een jaar gaan bakkers waar-

van je aanvankelijk werkelijk niets verwacht moeite doen om iets te uiten. Ella's blokkade treedt steeds minder vaak op en is na zes maanden zo goed als verdwenen. Alleen wanneer ze onverwachte situaties tegenkomt of in de ontmoeting met nieuwe mensen steekt het nog wel de kop op. Ik constateer dat mijn score beter wordt en dat ik een 'antenne' ontwikkel voor de bakkers. De mogelijkheid dat ik ook iets 'fout' kan hebben ga ik op een vrijere manier hanteren. Ik kan bijvoorbeeld het verloop van het gesprek beïnvloeden door expres iets fout te zeggen. Ook de inhoud van het gesprek verandert in de loop van de tijd. De bakkers hebben kennelijk door dat zij naar voren kunnen brengen wat zij zelf belangrijk vinden, dat zij gehoord worden. Zo zegt Ella op een gegeven moment met tamelijk veel nadruk in haar stem: 'Brood bakken' en bedoelt: 'Moeten we niet eens ophouden met leuteren en brood gaan bakken'. Zij neemt dus niet alleen het woord, maar door haar woorden heen toont ze zich verantwoordelijk voor de situatie als geheel. Ze blijkt deze verantwoordelijkheid vaker te uiten en op basis van deze gesprekken geef ik haar de taak van cheffin.'

Een gebruikelijke manier van omgang met elkaar is de ander een vraag te stellen en vervolgens een reactie af te wachten. Je geeft de ander de mogelijkheid verbaal (bijvoorbeeld instemmend dan wel afkeurend) te reageren. Karakteristiek voor de diepgestoorde bewoner is dat hij juist niet verbaal reageert. De meeste bewoners zijn de gesproken taal niet machtig zodat op die manier geen antwoord te verwachten is. Maar ook de non-verbale communicatie kan, zeker in een eerste ontmoeting, bron van misverstand zijn. De ervaring leert dat de drempel tot een eigen eenduidige uiting of handeling vaak veel te hoog is. Er is dus genoeg reden om erover te twijfelen of een boodschap bij de bewoner wel is overgekomen. Heftige reacties, agressie en mislukkingen kunnen deze twijfel voeden en doen de chaos toenemen. Daardoor ontstaat het gevoel: 'Nu moet er iets gebeuren'. Het is een gevoel dat existentieel wordt en me niet loslaat. Tenslotte zuigt het als het ware een oplossing of het begin van een oplossing aan.

Het gesprek, ook met mensen die niet kunnen praten, is een voorwaarde voor mijn manier van samenwerken.

De wijze van gesprekken voeren is in de loop der jaren op een humoristische en speelse manier ontwikkeld. Het mogelijk duidelijk zijn uit bovenstaande gebeurtenissen hoe belangrijk het gesproken woord is, ook voor deze diepgestoorde mensen.

De samenwerking begint er al mee dat de werkplaatsleider op een gegeven moment voor de bakkers spreekt.

Dat is niet makkelijk, maar gaandeweg heb ik de bakkers leren kennen. Ik heb leren onderscheiden tussen belangrijke en vaak storende, onbelangrijke uitingen. Het vertrouwen tussen ons is gegroeid. Het vertrouwen waardoor bakkers zich veel makkelijker uiten en veel meer moeite doen om iets te berde te brengen. Het vertrouwen in het feit gehoord en serieus genomen te worden. En het vermogen van de medewerker daadwerkelijk te kunnen beluisteren wat de bewoner bedoelt.

Het broodbakken wordt tot een als zinvol ervaren handeling.

In de gesprekken die ik met de bakkers voer geven meerdere bakkers herhaaldelijk te kennen dat 'brood voor morgen' of 'brood voor vanavond' gebakken moet worden. Dit wordt in praktijk gebracht. Het is tot taak van de bakkerij geworden.

In de loop der jaren blijkt het praktische succes de aanpak te bevestigen. Alle bewoners zijn in hun zelfstandigheid en zelfvertrouwen gegroeid. In plaats van 'het nu wel te kunnen' of het saai te vinden geven zij blijk van nuttig werk te willen doen.

Al schrijvende verbaas ik me erover hoe weinig bewust ik deze stappen in het werk gepland had. Ik heb in het begin alle twijfels en vragen in het gesprek met de bakkers ingebracht. In het zo op gang komende gesprek doe ik ervaring op. Voor mijzelf en de bakkers wordt telkens meer benoembaar. In het gesprek benoem ik beleid en toets dat ook.

Na 4 jaar werken in de bakkerij en na het overlijden van één van de bakkers ontdek ik het sprookje van de kristallen bol van de Gebroeders Grimm. Eén motief spreekt me sterk aan:

De prinses van het gouden slot is in een hopeloze situatie. Ze is uiterlijk onherkenbaar en door een betovering tot niets in staat. 23 keer is zonder succes gepoogd haar te verlossen. Nog één iemand mag het wagen, anders is zij definitief aan de macht van de tovenaars overgeleverd. De jongeling in het sprookje, zelf uit wonderlijke lotsomstandigheden ontvlucht, laat zich niet afschrikken. Ook als zij hem uit medelijden ervan probeert te weerhouden, blijft hij aanhouden haar te willen verlossen. Vervolgens blijkt zij precies te kunnen uitleggen wat hij moet doen en wat de risico's en vooruitzichten van haar verlossing zullen zijn. De jongeling komt dus van de prinses te weten wat hij voor het uitvoeren van zijn voornemen moet doen.

In dit sprookje meen ik het element te herkennen van de vastberadenheid, het niet van je voornemen af te willen wijken. Ook herken ik mijn pogingen om bij de bakkers te beluisteren hoe zij vinden dat de werkplaats eruit moet zien. Naarmate het lukt 'oren' te ontwikkelen en de bakkers te begrijpen kan de werkplaats ingericht worden zoals zij het ook gedaan zouden hebben als zij de vermogens daartoe hadden gehad.

De dagelijkse praktijk van de bakkerij

'In de grote zaal komen 's morgens alle bewoners, verzorgers, leerkrachten en werkplaatsleiders bijeen. Dit 'ochtendlied' is tevens het begin van de werkdag. Aansluitend gaan alle volwassenen naar hun werk. Aangekomen in de bakkerij worden de jassen uitgedaan, schorten omgebonden en bakkersmutsen opgezet. Dit is het moment waarop er veel behoefte is om iets te vertellen of te vragen: 'Wat kom jij hier doen?' en 'Wij moeten in de kring een bespreking houden'. Er komen dan ook belevenissen van de vorige dag en toekomstige gebeurtenissen ter tafel. Ik doe alle moeite om elke uiting tot zijn recht te laten komen. Op een gegeven moment vraagt iemand: 'Wat gaan we vandaag doen?'. Deze vraag hoeft niet alleen verbaal beantwoord te worden, want de cheffin heeft al op de dag ervoor de ingrediënten voor de volgende dag klaar gezet. Onder verwijzing naar de concrete spullen gaat het gesprek verder: 'Vandaag gaan we brood bakken', 'Vandaag gaan we gist roeren', 'Wiens taak is dat?' etc. Als alle werkzaamheden en bijzonderheden afgesproken zijn is de werklust aardig opgelopen. Ik houd de dadendrang nog even tegen door een spreuk te zeggen. We wensen elkaar een goede werkdag en iedereen gaat aan de slag.

De cheffin weegt een hoeveelheid gist af, ik meet een liter warm water af en een andere bakker lost al roerend het gist in het water op. Hij giet de oplossing in de kneedmachine. De cheffin en ik voegen alle andere benodigdheden toe. Ik zet de kneedmachine aan en de cheffin ziet erop toe dat het goed gaat.

Bakkers die geen bepaalde taken hebben malen na de werkbespreking meel. Ik doe dit ook zo vaak als ik het kan inrichten. Het idee om met handmolens zelf meel te malen heeft als uitgangspunt het idee dat het werkproces zo compleet mogelijk, dus van de graankorrel tot het gebakken brood, in één werkruimte zichtbaar zou moeten zijn. In de praktijk blijkt dat een groot aantal bakkers graag en vaak meel malen. Ik heb meer molens aangeschaft om voor iedere bakker een molen te hebben. Er is ook een molen voor 2 personen. Met behulp van de weekindeling heb ik een manier gevonden die het malen een zinvolle plaats geeft, zodat het niet in bezighouden ontaardt. Het is namelijk op dit moment veel te veel werk om al het meel zelf te malen. Het tarwemeel, dat als basis dient en circa 90% van de gebruikte hoeveelheid meel is, wordt gekocht. De overige 10% kunnen wij in de bakkerij malen. Het op maandag en donderdag gemalen gerstemeel wordt op dinsdag en vrijdag aan het basisdeeg toegevoegd. En op dinsdag wordt bijvoorbeeld rogge, die op woensdag aan het basisdeeg wordt toegevoegd, gemalen.

Terwijl we bezig zijn met malen vraagt vaak iemand: 'Zullen we een lied zingen?' of 'Moeten we geen carnavalsliedjes oefenen?' of weer iemand anders zet spontaan een lied in. Malend en zingend ontstaat er een speelse maar geconcentreerde werksfeer.

De cheffin kan zelfstandig de machine stoppen en het deeg keuren. Als zij over de kwaliteit tevreden is roept zij mij om de klont deeg op tafel te leggen. Ze weegt vervolgens porties van 11 ons af. Dan maakt ze een verdeling rond de tafel. Iedereen, behalve één persoon die in een rolstoel zit, wordt nu geacht z'n handen te wassen en rond de tafel te komen staan. Mensen die niet zelfstandig han-

den kunnen wassen biedt ik aan: 'Zullen we het samen doen?'.

Als iedereen met een klont deeg voor zich gaat kneden wordt er binnen de kortste keren ook gezongen. Op het refrein van het lied of op het 2e couplet wordt het deeg aan de linker buurman doorgegeven. Na tien keer kneden en doorgeven is elke klont deeg rond geweest en daarmee even goed doorgekneet. Bij de volgende stap zegt de cheffin: 'Bol maken' en er worden ronde bollen gevormd. Twee mensen kunnen dit zelfstandig. Bij degenen die hulp nodig hebben bied ik aan: 'Zullen we het samen doen'. De gevormde bollen worden op planken gerangschikt en iemand heeft de taak de planken in de rijskast te plaatsen. De rijstijd (bijvoorbeeld een half uur) kan weer gebruikt worden om meel te malen. Als onderbreking van een dagdeel biedt zich ook aan binnen dit half uur koffietijd te houden. Al naar omstandigheden heb ik, in overleg met de cheffin, vaak voor de tweede mogelijke keuze gekozen.

Na het rijzen volgt de tweede bewerking van het deeg. Iemand haalt de plank uit de rijskast en de cheffin deelt het deeg uit. Er wordt nu met de platte hand op het deeg geslagen. Ritmisch passen bij dit werk nu andere liederen dan bij de voorafgaande werkzaamheden. Tenslotte wordt uit de zo ontstane vierkante lap deeg een brood gevormd. Eén bewoner kan dit zelfstandig. Met de anderen ga ik weer samenwerken.

De cheffin doet de gevormde broden in de pannen. Iemand anders zet de pannen in de rijskast. Een derde sluit de rijskast en zet de verwarming in werking. Ik zorg ervoor dat de oven op tijd voorverwarmd is en als het brood goed gerezen is, wat ik samen met de cheffin beoordeel, kan het in de oven. De cheffin pakt één pan na de andere uit de rijskast en geeft die aan mij. Ik rangschik de pannen in de oven. Na het bakken haal ik alle pannen uit de oven en zet ze op planken. Ik heb eerst samen met de cheffin het brood gekeurd. Zij haalt één voor één het brood uit de pannen en zet ze om af te koelen op een rooster. Later worden de broden die voor het gebruik in het instituut nodig zijn door iemand in de broodkast gezet. Nu vraagt de cheffin aan mij het aantal broodbestellingen. Zij pakt de benodigde broden in zakken en ik voorzie de zak van een naamplakkertje. De bestelde broden zet de cheffin op de voorraadkast.

Tegen het eind van een dagdeel vraag ik de cheffin om overleg. 'Even nadenken' noemen we dit. We gaan dan samen na wat er tot dat moment al gebeurd is en wat er nog moet gebeuren volgens wat we in de werkbespreking hadden afgesproken. Meel ophalen, afwassen en schoonmaken zijn een aantal taken die ik vervolgens verdeel. De cheffin of ik hebben als taak de werkvoorbereiding. Dat betekent dat de droge ingrediënten voor het volgende bakproces afgewogen en klaargezet worden.

In de loop der jaren heb ik gemerkt dat de cheffin en ook anderen stoppen met hun bezigheden als zij de draad kwijt zijn. Momenten van 'even nadenken' kunnen zo iemand helpen de draad weer op te pakken. Eén van mijn taken is te leren zien wanneer voor iemand individueel of voor meerderen samen zulke bewustzijnsmomenten nodig zijn.

Aan het eind van een dag hebben we een afsluitende werkbespreking: 'Wat hebben we vanochtend afgesproken?' en 'Wat hebben we werkelijk gedaan?'.

Zelfstandigheid

Door jarenlang een zinvolle handeling uit te voeren kan de diepgestoorde mens een ‘motorische voorstelling’ krijgen van de gebeurtenissen in de werkplaats. Als volgende stap ben ik gaan zoeken naar handelingen die iemand dan ook ooit zelfstandig zou kunnen doen.

Sommige medewerkers hoor je zeggen: ‘In de werkplaatsen wordt best knap gewerkt, maar ‘mijn Pietje’ zal dat nooit kunnen’. Deze mening was begin jaren tachtig, toen werkplaatsen op zo'n grote schaal als nu nog niet bestonden, vaker te horen. Niet alleen ouders dachten zo over hun kind ook veel verzorgers, therapeuten en leidinggevendenden in het toenmalige Raphaëlhuis waren daarvan overtuigd.

Deze mening werd bevestigd door de ervaringen in de weverij. Men was namelijk een weverij begonnen vanwege de therapeutische waarde van de werkzaamheden die er verricht moeten worden. Deze weverij heeft ongeveer tien jaar lang bestaan en de dagelijkse praktijk zag er als volgt uit: De werkplaats was met getouwen en spinnewielen ruimschoots voorzien. Iedere werker had een werkplek. Zelfstandig werken kon echter bijna niemand en de weefster zag dan ook als haar taak om samen met iemand (dus zijn hand voerend) te weven. Na verloop van tijd stopte zij met de één en ging naar de volgende. Zij wilde natuurlijk niemand tekort doen en zorgde ervoor dat zij per dagdeel met ieder van haar medewerkers had ‘samengewerkt’.

Na tien jaar bleek dat niet veel mensen geleerd hadden zelfstandig te weven of te spinnen. Telkens als de medewerkster naar een volgende werkplek ging viel de bewoner, waarmee ze had samengewerkt, stil. De beroepskracht hield het in de weverij ongeveer drie jaar vol en was daarna eigenlijk opgebrand. Zo zijn er daadwerkelijk drie mensen op de weverij afgeknapt. In 1987 wordt de weverij tenslotte opgeheven.

De bakkerij bestaat inmiddels zo'n 13 jaar. Vijf bakkers zijn al 8 jaar in dienst, twee langer en twee korter. De ervaringen uit de weverij kan ik ook begrijpen en herkennen. Zou je de bakkers op hun zelfstandigheid willen testen, bijvoorbeeld door hen een klont deeg te geven en vervolgens af te wachten totdat ze gaan kneden, dan zal bij velen het resultaat negatief zijn. Maar wat moet ik daaruit afleiden? De diepgestoorde mens kan niet zonder meer tot een handeling, een eigen taalbeheersing, een éénduidige uiting komen. De drempel daartoe is enorm hoog. Maar met hulp kan hij het wel.

Andere ervaringen leren immers ook het tegendeel. Neem het eerder genoemde voorbeeld uit de bakkerij: Alle bakkers staan rond de tafel met deeg voor zich. Ook als iedere medewerker op zijn eigen manier het deeg te lijf gaat is met het doorgeven gegarandeerd dat de werkplaatsleider elk deeg in handen heeft gehad en voldoende de kwaliteit ervan heeft kunnen bepalen. De vorm van samenwerking maakt het overbodig om voor de één of ander corrigerend op te moeten treden, terwijl wel iedereen op hetzelfde moment aan het werk is.

‘Een jonge man in een rolstoel heeft een zogenaamd pas-teus lichaam. Hij kan heel weinig. Als hij bij het deeg kneden in de kring is en er voor hem een stuk deeg ligt,

spant hij zich enorm in. Dat leidt ertoe dat hij ver over het deeg heen schiet. Na een hele poos heen en weer gaan is hij eindelijk zover dat er één hand op het deeg rust. Na verloop van tijd wordt ook zijn deeg doorgegeven en als de volgende portie deeg voor hem ligt slooft hij zich weer enorm uit. Telkens als er nieuw deeg voor hem ligt wil hij graag meedoen.’

Binnen deze vorm van samenwerken is zijn nog zo geringe bijdrage toch welkom. Door de vorm, het doorgeven, is zijn bijdrage een zinvolle bijdrage geworden en daardoor is de drempel om tot een eigen handeling te komen lager geworden. Ik hoef ook niet te zeggen: ‘Jij doet het verkeerd, kijk maar naar mij hoe het moet’. Deze meer schoolse manier van leren is niet noodzakelijk voor de belevenis: ‘Wij zijn samen bezig’. Op die manier kan een meer gelijkwaardige omgang met elkaar groeien.

Aan de andere kant blijft het belangrijk dat ik binnen de kring het goede voorbeeld geef. Als ik me wel eens verwijder van het deeg kneden en ga bellen, stopt de één na de ander met kneden en komt bij mij staan kijken ‘Met wie ik wel bezig ben te bellen’.

Wat in de weverij maar niet van de grond wilde komen, wordt in de bakkerij bij stukje en beetje wel zichtbaar, namelijk momenten dat meerdere mensen zinvol bezig zijn. Binnen dit groepsproces kan een gelijkwaardige, volwassen omgang ontstaan en de drempel om te handelen wordt lager. *Wat de enkeling niet kan, blijkt mogelijk te zijn wanneer de enkeling in groepsverband werkt, namelijk een zinvolle handeling uitvoeren.*

Tot op zekere hoogte is mijn eigen werk nodig als voorbeeld en is het niet mogelijk dat ik met andere dingen bezig ben. Binnen deze samenwerkingsvorm heerst dus een zekere afhankelijkheid.

Naast het groepswerk zijn er een aantal werkzaamheden die door mij gedaan worden, omdat ze voor bewoners te moeilijk zijn. Deze werkzaamheden trekken wel de aandacht. Ik zeg dan gokkend: ‘Wil jij het van me over nemen?’. Dit blijkt vaak het geval. Niet altijd kan zo iemand de taak werkelijk aan. Als ik dan corrigerend optreed maken veel bakkers een verslagen indruk. Ik ben over mijn optreden ontevreden en zoek een remedie. Het is me duidelijk dat volwassen mensen groeien naarmate ze zelfstandig fouten kunnen maken. Daarom probeer ik de gevolgen van een mislukking in te schatten.

‘Zo heeft Frank Thielen geleerd om bij het roeren steeds minder te morsen. Het risico is dat als hij heel veel morst er te weinig gist in het brood zit. En Ella wil dat ‘zout in het deeg doen’ haar taak is. Met het risico dat zij het wel eens vergeet. De reacties vanuit het instituut (vies brood) zullen haar corrigeren. In beide voorbeelden schat ik het risico als verantwoord in en grijp niet in als er iets mis gaat.’

In de loop der tijd heb ik geleerd me steeds meer terug te houden en steeds meer ruimte voor risico's te geven. Ik sta dan uren van de dag zingend aan een molen en zorg op die manier dat de anderen hun werk kunnen doen. Ik merk dat de bakkers gaandeweg steeds meer uit zichzelf durven doen. De bereidheid zich verantwoordelijk te voelen voor een fout en om te falen neemt toe. Meer en meer laat ik

taken over aan anderen en word tegelijkertijd minder gebonden aan de rol van het goede voorbeeld. Naast de al eerder vermelde tendensen van wederzijdse afhankelijkheid binnen een groep zijn er dus ook tendensen die de zelfstandigheid stimuleren.

'Ik ontdek in de dagelijkse omgang een bijzondere gave van Ella. Zij heeft een feilloos gevoel voor wat goed is voor iemand. Ik merk bijvoorbeeld dat je met Frank, een zwakzinnige dwarse man, bepaalde grapjes kunt uithalen die hij zelf ook snapt. Als je nu met hem een 'goede' grap gevonden hebt dan wil hij het graag nog een keer doen, en nog een keer, etc.. Ella merkt wanneer deze grap uit de hand begint te lopen en zegt dan ook: 'Stoppen jij'. Ik leer dat Ella iets kan wat ik niet kan. Als ik haar waarschuwing in de wind sla en doorga met grapjes maken, dan duurt het niet lang of het wordt waarachtig een mislukte grap. Dat eindigt dan in een lelijke val of een andere verwonding.'

Ella's taak van cheffin is terecht, want haar verantwoordelijkheidsgevoel komt voort uit inzichten in het sociale. Aan haar vermogens probeer ik beleid af te lezen. Wat voor haar haalbaar en zinvol is (brood bakken voor het hele instituut) wordt taak voor de hele bakkerij. Zo wordt de doelstelling voor de werkplaats gevonden. Haar vermogens in het sociale betekenen een soort natuurlijk leiderschap. Dit benoem ik vervolgens, dit leiderschap wordt haar uitgesproken taak en deze benoeming toets ik in werkbesprekingen op z'n juistheid.

In het eerder besproken sprookje van De Kristallen Bol luistert de jongeling naar de prinses om te horen wat hij moet doen en gaat haar vervolgens ook verlossen. Ik heb aan Ella en aan anderen beluisterd hoe een bakkerij in elkaar zou moeten zitten. Ik ben echter niet alleen aan de slag gegaan om alles zelf te doen. In het luisteren ben ik als het ware de prins. In het verwoorden van wat ik hoor ben ik als het ware prinses geworden. Ik heb in die rol tegen de bakkers gezegd wat hun taak is. In de mate waarin het lukt iets van de jongeling in de bakkers wakker te maken gaan ze aan de slag.

'Als oefening vraag ik aan de cheffin: 'Neem jij het hier over, want ik moet naar de wc'. De eerste keer dat ik op die manier 5 minuten afwezig ben komt als een schok over. Na de eerste schok blijkt Ella het toch leuk te vinden, we oefenen vaker en ik blijf stap voor stap langer weg. Op een gegeven moment kan ik een half uur weg blijven, want de cheffin (net als andere mensen, 'belast' met een zinvolle taak) groeit in haar rol. Zij wordt niet alleen gedurende mijn afwezigheid, maar ook met mij erbij steeds zekerder. Haar groeiende zelfstandigheid betekent voor mij een grotere onafhankelijkheid. In het eerste jaar van onze samenwerking is mijn aanwezigheid bij het deeg kneden strikt noodzakelijk. We oefenen dat Ella het overneemt en ik iets anders doe. Stap voor stap wint ieder binnen zijn taak zelfstandigheid en dus onafhankelijkheid.

Geheel vanzelfsprekend is dat allemaal niet gegaan. Jaren geleden was de situatie omgekeerd: Bij de minste of geringste verandering, of bij oplopende spanning werd

Ella gauw emotioneel en vluchtte naar de wc. Pas uren later was zij op een markant moment van de dag (namelijk koffie- of etenstijd) in staat van de wc af te komen en kan ze het leven weer aan. Als het haar teveel werd onttrok zij zich aan de situatie.'

Ella groeit in haar rol en heeft een groeiende hartverwarmende invloed op het leven in de bakkerij en in Midgard. Steeds meer zie ik bakkers zinvolle handelingen verrichten. Kennelijk hebben zij kijk op de situatie en gaan van daaruit handelen. In de loop der jaren worden ook minder vaardige bakkers (die tot weinig in staat geacht werden) wat betreft hun taak dragende medewerkers. Hun onvermogens treden steeds meer op de achtergrond, ze verdwijnen als het ware. Dit vraagt van mij een constante terughouding, die mij helpt alle activiteiten te signaleren en tot z'n recht te doen komen.

Voor buitenstaanders is deze terughouding niet altijd even direct begrijpelijk. Als iemand de bakkerij binnenkomt wordt ik aangesproken in de veronderstelling dat ik de dienst uitmaak. Ik doe dan herhaaldelijk pogingen Ella erbij te betrekken, ja, haar als cheffin te introduceren. Ik blijf dat consequent doen en soms gaan mensen erop in. Soms komt dat echt niet over en de bezoeker voelt zich dan onheus bejegend.

Benjamin

In de loop der tijd ontstaat in de bakkerij een steeds meer gedragen bedrijvigheid. Een enkeling doet er niet aan mee, waarbij zijn passiviteit verschillende destructieve gedaantes kan vertonen.

Toen Benjamin bij ons kwam wonen leerden we hem kennen als een jonge man die of zo goed als helemaal apathisch in een hoek zit of zich steeds meer in een soort woede opwindt. Hij praat niet; zijn uitingen zijn klanken die nog het meest aan een soort oergeluiden doen denken. Hij is een schuw en angstig wezen en zoekt een plek op waar vanuit hij alles kan overzien. Zijn uitbarstingen zijn in eerste instantie niet agressief op een ander gericht. Door de escalerende tendens is in zijn omgeving op een gegeven moment iedereen van slag en hijzelf wordt steeds minder benaderbaar. Benjamin wordt in een werkplaats geplaatst. Na een jaar verwoordt de werkplaatsleider de ervaringen met Benjamin: 'Hij doet weinig; wij hebben als groep geleerd zijn buien te verdragen'.

Eenmaal in de bakkerij blijkt Benjamin inderdaad een desastreuze stoorfactor. Ik neem me voor hem te separeren voordat het werk van de anderen door hem verstoord is. Door dit voornemen in de praktijk te hanteren leer ik in te schatten wanneer een bui te ver gaat. Voordat de situatie uit de hand loopt deleger ik de leiding aan Ella en ga samen met Benjamin de werkplaats uit. Alleen met Benjamin probeer ik op verschillende manieren hem te beïnvloeden. Voor Ella en de andere bakkers krijgt dit een naam: 'De taak van Johannes is om met Benjamin te praten'. Deze handelwijze vindt begrip bij hen en zij maken zich op den duur minder ongerust, want het is de taak van Johannes.

Meer en meer leer ik Benjamins uitingen een naam te geven. Als bij Benjamin zachtjes een bui begint te prutten zeg ik tegen de groep: 'Kijk, dit is nou woede'. Iemand die zich al ongerust maakt en wellicht de zaak wil kalmeren begrijpt uit mijn woorden dat dit woede is en dat het mag. Met deze oefening leren wij als groep met woede om te gaan en de momenten dat Benjamin met mij 'een gesprek' moet hebben kunnen vaker voorkomen worden.

Mijn belevenissen met de groep en met Benjamin probeer ik in mijn terugblik te objectiveren en ik leer Benjamin steeds beter begrijpen. Ik merk dat Benjamin in zijn buien niet zichzelf is, het overkomt hem. Zijn woede leer ik begrijpen als een wanhoopsdaad, een laatste poging om zichzelf terug te vinden. Dat inspireert mij in mijn verdere pogingen. Benjamin mag bij ons zijn zoals hij is. 'In de bakkerij is heus niet alles zo in orde als je misschien dacht. Er mag best gemopperd worden en dat is de taak van Benjamin', zeg ik voortaan.

Met deze aanpak verandert in de loop van een jaar het beeld. Benjamin is minder onrustig, hij heeft veel minder vaak buien en bij de anderen is hij redelijk geaccepteerd als lid van de club met een speciale taak. Hij is minder angstig en heeft zelfs een oogje geworpen op een medebakster. Ik kan hem aanspreken en hij maalt aan een molen als ik naast hem het voorbeeld geef. Hij kan dit vijf minuten lang volhouden.

Naast dit succes ben ik verder gaan zoeken naar beelden die het proces dat we samen doormaken uitdrukken. Help

ik iemand te zijn wie hij is door iets karakteristieks van hem te benoemen of leg ik iemand daarmee juist vast op een eigenaardigheid? Met deze vraag ben ik al een poos bezig. Tijdens mijn zoektocht ontdek ik het beeld in het Lucasevangelie van de ontmoeting van Christus met de bezetene.

In het achtste hoofdstuk beschrijft de Apostel Lucas de bezetene van Gerasa. Hij noemt datgene wat bezit neemt van de man een onreine geest. De fenomenen liegen er niet om: De man duldt geen kleren aan het lichaam en geen verblijf in een huis. Alhoewel de bezetene tegen hem schreeuwt spreekt Jezus met de geesten en vraagt hoe ze heten. In het verloop van het gesprek smeken zij hem hun toe te staan in een kudde zwijnen te varen. Doordat hij het hun toestaat verlaten zij de bezetene, varen in de zwijnen en de kudde stormt de steilte af het meer in en verdrinkt. Later wordt de man gekleed en goed bij verstand, zittende aan de voeten van Christus gesignaleerd. Christus wordt omschreven als genezer van bezetenheid.

Niet de pretentie van dit genezingsproces, maar wel de intentie van het gesprek meen ik in mijn omgang met Benjamin te herkennen. Door het gesprek aan te gaan komt de Christus de naam van de geesten te weten en biedt hun gelegenheid zich uit te spreken. Door de geesten hun plaats toe te staan kan de mens tot zichzelf komen. In mijn gesprekken met Benjamin kom ik op het idee niet Benjamin, maar hetgeen hem niet met rust laat 'mopperaar' te noemen. Ik verbied hem niet het mopperen maar probeer het een geaccepteerde rol toe te staan. Doordat Benjamin vaker aanspreekbaar en bereid tot werken is, meen ik te mogen concluderen dat de naamgeving acceptatie vindt. Op dit moment (na 5 jaar met elkaar praten) is Benjamin niet genezen. Maar hij heeft langere perioden dat hij zichzelf kan zijn. Op die momenten kan hij werken en zijn uithoudingsvermogen neemt langzaam toe. Vlak voor Kerstmis en andere belangrijke gebeurtenissen is hij erg onrustig en tot weinig in staat.

Het voorbeeld van Benjamin staat niet op zichzelf. Iemand heeft de taak 'Johannes tegen te spreken' en iemand anders 'krijgt altijd de schuld', is dus een soort zondebok. Deze taakverdeling is vaak in gesprek en zorgt voor de nodige humor. Mijn vraagstelling of iemand met zo'n taak meer tot zichzelf kan komen of vastgelegd wordt op een onprettige rol is tot nu toe nog niet beantwoord. Behalve mijn eigen intentie die ik met het oerbeeld uit het evangelie heb omschreven is de praktische uitwerking nog het meest leidraad voor mijn handelen. Wordt een taak door iemand zelf en door de anderen met humor geaccepteerd en maakt de acceptatie weer verdere ontwikkeling mogelijk dan zit ik niet helemaal verkeerd. Komt de grap niet over of zorgt hij zelfs voor verdere escalatie dan stop ik. Tot dusver zou je kunnen zeggen dat de praktijk zelf de antwoorden geeft.

Deze formulering treft de kern van mijn benadering van de sociaaltherapie: Een concept voor een bakkerij aan de potentiële vaardigheden van de bewoners aflezen. Mogelijke stoorzenders benoemen en een zinvolle plaats binnen het geheel geven. Dat betekent voortdurend reflectie op wat ik doe als huiswerk, waarbij dagelijkse praktijk de gestrenge leermeester is.

Van bakker naar werkplaatscoördinator

Sinds de zomer van 1995 ben ik geen bakker meer, maar werkplaatscoördinator. Dat houdt in dat ik, naast enkele regelklusjes, ter beschikking sta voor alle werkplaatsleiders. Ik probeer voor al hun vragen open te staan. Zelf vind ik het op dit moment belangrijk dat de praktijkinzichten en -ervaringen van 15 jaar Raphaëlhuis en Midgard tot verdere werking komen. Het ligt voor de hand in Midgard een reflexief handelen verder te willen ontwikkelen. Dat gebeurt als de medewerker zijn belevenissen met de bewoners overdraagbaar maakt, als hij zijn persoonlijke belevenissen zo verwerkt dat de deskundigheid erin zichtbaar wordt.

In het vorige hoofdstuk heb ik een voorbeeld gegeven hoe een bakkerij eruit kan zien. Je slaat de plank goed mis als je concludeert dat een bakkerij op die manier moet draaien. Het is maar een mogelijkheid uit heel veel andere. Aan de andere kant is het voor de collegiale communicatie dodelijk als je nu zegt: 'Ja, dat is Johannes die het met diegene zus of zo doet. Ik doe het anders en zou het niet kunnen zoals hij het doet'. Er schuilt weliswaar een stuk waarheid in zo'n uitspraak. Je kunt alleen waarmaken waar jezelf ook als persoon achter staat. Maar bovenstaande opmerking heeft in dit geval de betekenis van: 'Luister maar niet naar Johannes, want het is niet te doen wat hij vertelt'. Dus: Het is zo persoonlijk dat het per definitie niet overdraagbaar is. Zo'n bewering werkt verlamdend op elk verder gesprek.

Aan het voorbeeld van de bakkerij kan je tot in de manier waarmee ik hem opzet merken dat het mij om een gelijkwaardige aanpak gaat. In het gesprek met de bewoners ontstaan nieuwe inzichten en die worden in praktijk gebracht. De zoekende houding herkent de bewoner - hij is immers zelf zoekende, hij verlangt ernaar naast al zijn onmogelijkheden ook mogelijkheden te creëren - en hij zoekt mee. Niet meedoen betekent dan ook niet meedoen aan het gesprek. Dat heeft verlamming van het gesprek tot gevolg en werkt dus 'anti-gesprek'.

Mijn schrijven is een zoektocht, een poging mijn persoonlijke belevenissen overdraagbaar te maken. De werkplaatscollega in Midgard moge in mijn poging een mogelijkheid zien en de moed scheppen voor het gaan van zijn eigen zoektocht.

Ik probeer voor te doen wat ik iedere werkplaatsleider toewens: Zoeken en vertellen over die zoektocht. Pas als je een ander moet uitleggen wat je aan het doen bent merk je of je het over kunt brengen of niet. De know-how die de werkplaatsleider in de loop der jaren 'in zijn vingers' heeft gekregen overdraagbaar te maken is volgens mijn opinie een braakliggend gebied waar ik me voor in wil zetten. De noodzaak ervan zie ik niet alleen in het gevaar dat anders op den duur een stukje ervaring verdwijnt, maar ook in het feit dat anders de gewoontes tot dogma worden. Lege gewoontes in de omgang, zonder dat de 'spirit' erbij is, zou van veel van de bewoners 'lastpakken' maken die de orde verstoren. Zo'n werkhouding bevordert de gezondheid van de bewoners niet en zelf raak je op den duur opgebrand.

Ik zoek er dus naar om met de medewerkers in gesprek te komen. Bevordering van de vakbekwaamheid moet in die

gesprekken een rol spelen.

Mijn eigen inbreng in zo'n gesprek wordt gekleurd door twee ervaringen: Ik kan gokkend onder woorden brengen wat ik meen dat de ander bezielt en aan de reacties zien of het klopt. En ik kan, terwijl ik wel zie wat er gebeurt, mezelf een zo groot mogelijke terughouding bij het beoordelen van goed en fout opleggen. Zelf een zogenaamde 'fout' mogen maken geeft niet alleen de bewoner, maar eigenlijk ieder lerend en ontwikkelend wezen de kans tot een rijkdom aan eigen ervaring. Terecht heeft de werkplaatsleider in zijn dagelijkse doen en laten een relatief grote autonomie. Mijn taak zie ik in de bevordering van de uitwisseling met inachtneming van de eigen ervaring. Invallen in alle werkplaatsen behoort ook tot mijn takenpakket. Daar ben ik bijzonder blij mee, want zo houd ik de mogelijkheid om direct ervaring op te doen en daarop te reflecteren. Ik kan het werk zelf telkens weer opfrissen en ik hoop daardoor vervreemding tegen te gaan.

Ik heb hiervoor beschreven hoe ik als coördinator de deskundigheidsbevordering aan wil pakken. Inzicht in eigen handelen wordt in onze cultuur eigenlijk erg ondergewaardeerd. De woorden kennis en inzicht worden snel geassocieerd met het lezen van een boek en de inhoud ervan cognitief weergeven. Er is een over-waardering van de cognitieve kennisstroom. Het bouwen aan een eigen identiteit, een eigen bescheiden vakmanschap, staat onder druk. Ik probeer aan te sluiten bij de noodzaak van een authentieke kennisstroom, die je kan opdoen aan je eigen recente ervaring. De herkenbaarheid van zulke kennis heeft minder met intellectuele vaardigheden te maken. Het heeft veel meer te maken met het vermogen met elkaar 'Pinksteren' te kunnen beleven.

Op Pinksterdag zijn, volgens de evangeliën, mensen bijeen die ieder in hun geboortetaal met elkaar spreken. Veel aanwezigen staan verbaasd, want ze kunnen elkaar toch verstaan en ze zien vlammen boven elkaars hoofden. Er wordt dus niets verteld over reacties zoals: 'Ja, dat is nou typisch die en die jongen, die snap ik toch niet.' of 'Dat buitenlands is ook niet te volgen'. In mijn interpretatie betekent het zien van elkaars vlammetje: Mensen spreken elk in hun eigen vaktaal terwijl ze toch gezamenlijk beleven: Aha, daar gaat het dus over. Deze mensen hebben kennelijk niet eerst cursussen 'Hoe en wat in het buitenlands (cognitieve kennis)' gevolgd en kunnen toch met elkaar communiceren. Er zijn ook enkelen die het niet kunnen volgen. Ze snappen er niets van en verklaren de anderen voor bezopen: 'Ze zijn vol van zoete wijn'.

De godsdienstles

Ik verbaas me er steeds weer over hoeveel onze bewoners in feite toch snappen. Een algemene ervaring in mijn gesprekken met mensen die niet kunnen spreken is: Hoe minder intellectuele begrippen ik gebruik en hoe meer voorbeelden uit hun eigen dagelijkse wereld hoe beter ik te volgen ben. De godsdienstlessen voor de volwassen bewoners in Midgard zijn voor mij een groot oefen- en ervaringsgebied. Circa zestig volwassenen komen eens per week in hun vrije tijd naar de grote zaal voor de godsdienstles. Ik lees een stukje uit de bijbel voor en aansluitend blijken vaak bewoners op hun manier uit hun ervaring daarover iets te berde te willen brengen. Soms sluit hun praatje niet of nauwelijks aan bij het voorgelezen en heel vaak blijkt uit hun inbreng dat ze het haarfijn gesnapt hebben. In de loop der jaren is er een echte gesprekscultuur ontstaan. Ook al heb ik zelf voor elke godsdienstles een verhaal in petto, hoe minder ik mijn eigen straatje volg en ruimte voor inbreng laat, hoe rijker ik van een bijeenkomst terugkom.

Natuurlijk lukt de communicatie niet altijd en een enkeling voelt zich dan heftig onbegrepen. Vaak blijkt een thema zo rijk dat we twee of drie weken over het onderwerp doen. Drijfveer in deze gesprekken is ook weer de herkenning. Niet een cognitieve redenering met een conclusie is voertuig van het gesprek; veel bewoners zijn deze 'techniek' nauwelijks machtig. Maar een bewoner kan een bepaalde situatie herkennen en daar vervolgens blijk van geven.

Een aantal jaren geleden was de Bijbeltekst van Palmzondag aan de beurt. Bij de voorbereiding stuit ik op de zinsnede: 'De op de ezel gezetene straalde als de zon. Bij die aanblik worden de mensen enthousiast en roepen 'Hosanna!'. Wellicht is er met de bewoners over dit enthousiasme te spreken?

'In de zaal lees ik eerst de tekst voor. Het is voor ons doen vrij stil. Als ik voorlees, dat de palmtakken en de jassen op de grond gegooid worden, komen er heel wat Ooh's en Aah's als commentaar. Op mijn vraag: 'Wat heb ik voorgelezen?' komt ook prompt een reactie: 'Jassen gooien'. Deze uitspraak inspireert mij om een heel toneelstuk op te voeren. Ik vraag aan de bewoners om hun jas te mogen lenen. Er komt geen reactie. Nu vraag ik op de man af of ik iemands jas mag lenen. Uiteindelijk is iemand daartoe bereid en gaat omslachtig zijn jas van de kapstok halen. Ik mag die even lenen en laat iederéén in de zaal zien dat het niet zo maar een jas is, dat het een hele nette jas is, prachtig afgewerkt, er ontbreken geen knopen, enzovoort. Als de jas goed bekeken is herinner ik de toehoorders aan de mensen in Jeruzalem en doe net als hun. Ik gooi de jas op de grond. Dit vindt grote instemming bij de aanwezigen. Nu mag, ja moet ik wel van anderen de jas ook lenen. De één na de andere jas wordt uit en te na bekeken en van commentaar voorzien en dan gooi ik zo'n prachtige jas op de grond. Het is een kabaal van jewelste. Ik beoordeel dat niet als een losgeslagen boel, maar als levendige betrokkenheid. Veel bewoners geven blijk de gebeurtenis te volgen. Dat is mijn bedoeling ook, zodat ik de boel niet ga sussen. Ik doe wel een

poging om mijn oorspronkelijke thema 'enthousiasme' in te vlechten met de vraag: 'Waarom doen de mensen dat in Jeruzalem?' In het tumult wordt ook nadat de vraag nog een keer gesteld is niet duidelijk gereageerd. Een bewoner staat demonstratief op en loopt over de jassen heen. Ik begrijp dat het verhaal nog niet klaar was. Ik bespreek nu ook de consequenties. Als je jas op de grond ligt loop je kans dat mensen erover heen lopen, dat de weg stoffig is, enzovoorts. Ook hier geven bewoners er weer blijk van mee te leven en te willen meepraten. Inmiddels is drie kwartier verstreken en ik probeer een samenvatting te geven: 'Nu weet iedereen wat er toen gebeurd is'. Meerderen beamen dat en de zaal komt enigszins tot rust. Ik lees de tekst nog eens als afsluiting. Veel bewoners vonden het een goede godsdienstles. De volgende keer pakken we de draad weer op, kijken terug en kunnen een stap verder met de vraag wat mensen bezielt om zo te doen.'

In mijn terugblik wordt mij duidelijk hoe door de inbreng van de bewoners het thema is veranderd. We hebben het niet alleen over enthousiasme in zijn algemeenheid gehad, zoals ik had voorbereid, maar over: 'Uit enthousiasme je beste stuk weggeven om de ander beter tevoorschijn te laten komen.' Ik maak van deze aanvulling dankbaar gebruik en in de stille week kijken we elke dag: 'Wie heeft iets weggegeven en wie kan er beter van worden?' Veel bewoners herkennen het thema. Het vindt zijn hoogtepunt bij de bespreking van het laatste avondmaal. De Christus geeft zichzelf weg ter genezing van de mensheid. Veel bewoners vertellen eigen voorbeelden van een offer, een dienst, waar een ander baat bij heeft.

Dwarskijken op het eigen onderzoeks- en schrijfproces

Vanaf de begintijd in de bakkerij zocht ik naar mensen met wie ik mijn belevenissen in de bakkerij kon delen. Niet alleen de dagelijkse praktijk is een gebied dat tot oefening noopt, ook het vinden van woorden die overeenstemmen met mijn belevenissen is een oefening. Gelegheden tot dit oefenen grijp ik dus graag aan. Ik geef les aan de interne opleiding en doe rondleidingen in Midgard. De stage van een vakcollega uit Tennetal en de gedachte-uitwisseling met hem vindt op een gegeven moment z'n beslag in het rapport dat hij aan zijn achterban schrijft. Dit vertaal ik uit het Duits en bewerk ik. Op die manier ontstaat het stukje 'Werkvormen voor diepgestoorde bewoners'.

Als ik in de zomer van 1995 aan Albert de Vries de vraag naar 'onderzoek in eigen werk' stel, laat ik hem mijn stukje lezen in de veronderstelling dat ik eigenlijk al klaar ben. Albert vindt het stukje in vergelijking met wat ik vertel leeg en oppervlakkig. Ik had hem op een smakelijk voorbeeld getrakteerd en had hem enkele werkplaatsen laten zien. Al gauw legt Albert de vinger op de zere plek. Verbaal kan ik best het een en ander aanschouwelijk maken, maar schrijven is voor mij enorm moeilijk. Ik vond toen ook dat ik dat niet kon.

Albert moedigt me aan tot een eigen stijl van schrijven en ik begin overnieuw. Dat valt niet mee en ook in het tweede gesprek met Albert merk ik dat ik nog anders zou kunnen. Ik ga dus weer aan de slag en raak er helemaal van in de war. Ik stuur Albert het resultaat op en op de derde bijeenkomst meen ik dat hij nu het bewijs van mijn onvermogen voor zich heeft. Ik wilde er toen ook mee kappen. Tot mijn verbazing zegt Albert nu juist dat het 'bijna' klaar is. Behalve een mogelijke indeling formuleert hij nu 'mijn' thema, name-lijk: 'Gesprek voeren met mensen die niet kunnen praten'. Tot nog toe had ik dat in mijn stuk niet zo benoemd. Ik herken mijzelf erin en beseft hoezeer het gesprek met Albert een werkelijke samenwerking is. Met nieuwe inzet ga ik aan de slag en de eerste twee hoofdstukken komen af. Nu blijkt ook dat mijn schrijftalent veranderd is. Ik kan nu tamelijk spontaan zitten schrijven, ook in kwartiertjes tussendoor. Voor de 'crisis' was het schrijven, en vooral het erin komen, een crime.

Onder het schrijven herontdek ik de beweegredenen van toen, waarom ik het één liet en het andere wel uitvoerde. Al schrijvende doe ik inzicht op, een hele ontdekking. Hoe langer ik ermee bezig ben, hoe meer groeit er echter twijfel of het wel relevant is wat ik doe. Ik beweer in de inleiding de uitwisseling te willen bevorderen. Gaat me dit lukken of zit ik alleen in de (op zich heerlijke) herinnering van de bakkerij van toen te zwelgen? Is er vraag naar mijn overwegingen of gaat het stukje als 'historie' de stoffige boekenkast in? Voor dat laatste voel ik me nog te jong. Ik wil mijn vragen met mensen delen. Albert werkt als redacteur de bestaande hoofdstukken (concept Midgard, februari 1996). Alle mensen waar ik van weet dat ze interesse in onderzoek hebben krijgen het stukje te lezen en ik nodig ze uit om van gedachten te wisselen. Op een avond in maart doe ik hun nog eens uit de doeken wat me bezielt en vraag om reacties.

Er komt opbouwende kritiek, waar ik heel blij mee ben.

Van enkele beschrijvingen wordt gezegd dat ze nog niet helder en concreet genoeg zijn. Ik heb namen van betrokkenen verandert, maar zelf schrijf ik onder mijn echte naam. De hele bijeenkomst inspireert mij. Er is kennelijk vraag naar een dergelijk verhaal. Ik herlees mijn stukje en merk dat het lezen zelf gesprekska-rakter kan krijgen. Al lezende merk ik op waar nog iets ontbreekt. Ik gooi weer dingen om en herschrijf. Ik leg het concept voor aan de bewoners en hun ouders en verzorgers. Zo houd ik ze op de hoogte van mijn bezigheden. Op een bepaald moment krijg ik de opmerking dat de, tot dan toe gebruikte, pseudoniemen vervreemdend werken. 'Jij schrijft zelf toch ook niet onder een pseudoniem.' Na instemming van de betrokkenen besluit ik om de echte namen te gebruiken.

Al schrijvende wordt het logisch om over mijn actuele omstandigheden te spreken. Dat was niet gepland. Al doende is dat hoofdstuk nu tussengevoegd.

Ik merk ook wat voor een beroep ik op de secretaresse doe, die al mijn schrijfsels uittypt. Ik vat dan ook het plan op apparatuur aan te schaffen om mijn teksten direct te verwerken.

Op de bijeenkomst wordt ook opgemerkt hoezeer het concept (geordend en geredigeerd) toch 'mijn' stukje is. Alberts werkwijze is me ook in gesprekken opgevallen: Al samenwerkende komen dingen tot z'n recht. In zijn inbreng en mijn inbreng in de bakkerij meen ik een zekere geestverwantschap te herkennen. En dat gaat niet zonder vreugde.

Conclusie en vooruitblik

De diepgestoorde mens heeft een grote verzorgingsbehoefte. Mijn inzet is echter om daarnaast te blijven zoeken naar de ontwikkelingsvraag en om die helder te krijgen. Ik zie het als een uitdaging om deze individuele vraag naar ontwikkeling te formuleren. Eén of andere vorm van dialoog met de bewoner zou daarbij helpen. Mijn vaardigheid om te communiceren, het kunnen hantieren van het gesproken woord, stel ik ter beschikking ter bevordering van de communicatie. De samenwerking begint als ik voor de bewoner uitspreek wat hij zou kunnen bedoelen. Uiterlijk gezien bestaat er geen aanleiding om te spreken. Met het gesproken woord stap ik 'hoger' in, trek de ander omhoog, en kom zo tot een gelijkwaardig gesprek.

Met mijn manier van gesprek voeren let ik vooral op het onverwachte. Een nieuw idee dat in de ontmoeting zelf ontstaat heeft impuls karakter. Een handeling of uitspraak, die niet van te voren gepland is of uit routine gebeurt, biedt mij een aanknopingspunt. Een volgende stap is die nieuwe impuls te benoemen en te doordenken. Het vinden van authentieke gedachten heeft net als het gesprek voeren oefen karakter. Oefenen in de zin van het levendig houden van mijn werkhypothese. Mijn uitgangspunt, dat de bewoner wil ontwikkelen, dat hij zich wil uiten, kan tot een zware last worden als ik binnen korte tijd resultaat wil bereiken. Het is een uitdaging om niet zo'n verwachting te hebben en tegelijkertijd mijn inzet er niet minder om te laten worden.

De beeldentaal uit sprookjes, legenden en evangeliën is mij behulpzaam bij mijn streven om de vernieuwende impulsen te pakken te krijgen. Lang voordat gebeurtenissen benoembaar zijn herken ik in een beeld iets karakteristieks, dat mijn streven richting geeft.

Het zal natuurlijk nog ploeteren en zoeken zijn, ondanks de oriëntatie die ik hier heb neergezet, om de tot nu toe tamelijk braak liggende werkplaatsbegeleiding op poten te zetten. Bij de uitwisseling die in de werkplaatsvergadering plaats vindt kan ik goed aansluiten.

De auteur

Johannes Krausen (1953-2010) is direct na een technische opleiding in de zorgsector gaan werken. Eerst in een sociale werkplaats, vervolgens als groepsleider op Scorlewald. Intussen volgde hij de opleidingen gericht op zijn werk als heilpedagoog/sociaaltherapeut. Vanaf 1986 werkte hij als werkplaatsleider van de bakkerij, eerst in het Raphaëlhuis en vervolgens verhuisde hij met de bakkerij mee naar Midgard. Sinds 1995 werkt hij als werkplaatscoördinator op Midgard. Vanaf 2003 werkt hij als zelfstandig ondernemer in het project Metgezel (www.metgezel.tk)

Dit onderzoek en deze uitgave werd financieel mogelijk gemaakt door de Raphaëlstichting.

Op 13 juni 1997 is aan Johannes Krausen voor deze publicatie de **Maria Regina Scholten penning*** uitgereikt. Het juryrapport vermeldt:

'De jury oordeelt dat dit een echt werkstuk is. De jury vindt dat de bekroning van een werkstuk bevordert dat ook de eigen medewerkers van de Angela Stichting op hun werk gaan reflecteren. In het bijzonder bestaat er voor deze reflectie van een werkplaatsleider zo'n hoge waardering, omdat

- het begint vanuit de 'concrete' werksituatie.
- het een betoog is over een ervaring, die elders navolging verdient.
- er een bezinnende dimensie in beschreven wordt, die niet gemakkelijk in andere publicaties over mensen met een verstandelijke handicap te vinden is.
- het werkstuk past in de filosofie van de Angela Stichting en de daarmee verbonden stichtingen: dat is werken, studeren en zorgen vanuit een respectvolle, gelovige houding.
- dit diepgelovig respect voor de zorgbehoevende medemens ook een aspect van de werkmethode is geworden, zonder dat het stuk zweemt naar paternalisme.
- daarmee dit werkstuk de levenshouding benadert, waarvan wij vinden dat die in Zuster Maria Regina Scholten te vinden was.'

* De Maria Regina Scholten Stichting stelt zich ten doel interdisciplinair wetenschappelijk onderzoek alsmede samenwerking en coördinatie van onderzoek op het gebied van verstandelijke en/of meervoudige handicaps te bevorderen en te stimuleren. Dit ten dienste van de gezondheidszorg voor mensen met een verstandelijke en/of meervoudige complexe handicap, hun ouders en verwanten.

De Maria Regina Scholten Stichting werd opgericht vanuit de Angela Stichting, die zorg draagt voor kinderen en volwassenen met een verstandelijke handicap. Dit werk werd in 1929 begonnen door de zusters Ursulinen, waarvan Zuster Maria Regina Scholten jarenlang overste was.

De verantwoordelijkheid voor deze zorg voor mensen met een verstandelijke handicap wordt nu gedragen door de Angela Stichting, waarmee stichtingen, met vestigingen te Nieuwveen, Nieuwkoop (Stichting Ursula en De Viergangschool), Leiden, Den Haag (de Cunera-huizen), Schiedam, Maassluis en Vlaardingen (Schievaart-woningen en -dagcentra), verbonden zijn. Meer dan 900 medewerkers bieden daar aan ruim 700 mensen van alle gezindten liefdevol eigentijdse zorg, behandeling en ontwikkelingsmogelijkheden.

Als blijk van waardering voor het werk van de Zusters Ursulinen werd de Maria Regina Scholten penning in het leven geroepen. Het motto op de penning luidt: 'Cura et meditatio fragilium hominum'. Vertaald betekent dat: 'Zorg en onderzoek van geestelijk gehandicapte mensen'. Het Latijnse woord 'meditatio' betekent onderzoeken, beschouwen, aandachtig bekijken. Van mensen in de zorg voor zwakzinnigen wordt een bepaalde aandacht en een bepaald geduld gevergd. De religieuzen, die dit werk begonnen zijn, hadden zo'n levenshouding zich eigen gemaakt door te mediteren, door beschouwend te bidden. Jonge mensen van nu zullen geneigd zijn iets te onderzoeken. Dat kan mediteren zijn, wanneer de verstandelijk gehandicapte mens als een medemens beschouwd wordt.

Midgard

Regenboog 50, Tuitjenhorn
(Postadres: Postbus 71
1749 ZH Warmenhuizen)
Tel.: 0226-393944

Instituut Midgard maakt evenals de instituten Scorlewald (Schoorl) en Breidablick (Middenbeemster) deel uit van de Raphaëlstichting voor Sociale Heilpedagogie. Er leven en werken 91 kinderen en volwassenen, waarvan een groot aantal meervoudig gehandicapt is.